

LITERATURA MEDIEVAL

Volume III

ACTAS DO IV CONGRESSO
DA
ASSOCIAÇÃO HISPÂNICA DE LITERATURA MEDIEVAL
(Lisboa, 1-5 Outubro 1991)

Organização de
AIRES A. NASCIMENTO
e
CRISTINA ALMEIDA RIBEIRO

EDIÇÕES COSMOS

Lisboa
1993

© 1993, EDIÇÕES COSMOS e ASSOCIAÇÃO HISPÂNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL

Reservados todos os direitos
de acordo com a legislação em vigor

Capa

Concepção: Henrique Cayatte
Impressão: Litografia Amorim

Composição e Impressão: EDIÇÕES COSMOS

1ª edição: Maio de 1993
Depósito Legal: 63840/93
ISBN: 972-8081-06-5

Difusão

LIVRARIA ARCO-ÍRIS

Av. Júlio Dinis, 6-A Lojas 23 e 30 — P 1000 Lisboa
Telefones: 795 51 40 (6 linhas)
Fax: 796 97 13 • Telex: 62393 VERSUS-P

Distribuição

EDIÇÕES COSMOS

Rua da Emenda, 111-1º — 1200 Lisboa
Telefones: 342 20 50 • 346 82 01
Fax: 347 82 55

Els Personatges Femenins en les *Novel-Letes* *Exemplars: Tipologia i Evolució*

Josep-Lluís Orts
Universitat d'Alacant

La crisi econòmica i de valors del segle XIV també es transllueix en la literatura. A més, la confluència de certs factors determinants acceleraran el procés d'abandó del vers. La influència de les *novelle* italianes, l'exahuriment intrínsec del *roman* en vers com a gènere narratiu i un augment considerable de la producció prosística en un afany d'aproximació a la realitat més d'acord amb els gustos de la nova classe social ciutadana, seran les causes més llampants d'aquest canvi. Progressivament, doncs, comença a abandonar-se el vers, conreat pels seguidors de l'amor cortés i que havia servit de motlle, al seu torn, a les narracions amoroses, *contes plaents*, a alguna que altra composició de caire moralitzant, i a les narracions de la Matèria de Bretanya¹.

En aquest context sorgeixen unes novel-letes, titllades de «menors», l'objectiu edificant de les quals condiciona el fet narratiu. El denominador comú que presenten, i que ara ens interessa, és que els seus personatges principals, els més dels casos dones, esdevenen paradigmes morals a imitar.

Unes del segle XIV, altres del XV; unes ens han pervingut en un sols manuscrit, altres són refundicions i conglomerats de diverses narracions més o menys semblants que devien circular a l'època; unes miraculoses, altres traduccions d'històries i llegendes de diferents mars geogràfics²; finalment, unes amb personatges femenins força tangencials i secundaris, mentre d'altres, amb dones com a protagonistes.

L'esquematisme de la trama que presenten, els temes que tracten, i el fet de «conviuere» amb obres de major entitat literària, han fet que aquestes novel-letes passaren a l'oblit, cosa que dificulta de trobar una mínima bibliografia. Des de l'edició per R. Aramon i Serra, qui les «batejà» amb el nom d'exemplars, fins l'actualitat, són escassos els crítics que han deparat en elles³.

A l'igual que la narrativa en vers dels segles XIV i XV que bandeja les «dificultats tècniques i la inèrcia d'unes convencions»⁴, les «novel-letes exemplars» [=NE] ajuden a la superació del «personatge titella» que protagonitzava els *exempla*⁵. Especialment, resulten interessants per a establir l'evolució dels personatges femenins en la narrativa en prosa medieval catalana. Llunyanes queden ja en l'espai i el temps les protagonistes lul·lianes, especialment la ucrònica i utòpica Natana del *Blaquerna*. També es mostren exhaurits els personatges femenins de les narracions breus «no autònomes», tipus *exempla*, de les proses didàctico-doctrinals dels segles XIV i XV, on podíem descobrir unes visions esquemàtiques i reduccionistes de la realitat femenina. És en aquesta línia que les NE ja ens ofereixen una «sèrie de personatges que, deixant d'ésser comparsa, van resultant significatius»⁶. Centrarem l'atenció en l'anàlisi dels personatges femenins que ofereix el *corpus* publicat per Aramon i Serra⁷, tot afegint *Valter e Griselda* de Bernat Metge⁸, traducció de la darrera novel-leta de *Decameron* de Boccaccio a partir de la versió que en féu Petrarca — tot i que sembla, va tenir en compte el text original⁹.

Atenent al grau de protagonisme dels personatges femenins hem establert la següent divisió: per una banda, ens ocuparem de la *Istòria de la Fiylla del Rey d'Ungria* [=FRU], la *Istòria de la Filla del Emperador Contastí* [=FEC], *La Comtessa Fidel* [=CF] i l'esmentat

Valter e Griselda [=VeG], i, per l'altra, ens detindrem en *Lo Fill del Senescal d'Egipte* [=FSE] i la *Istòria d'Amich e Melis* [=IAM].

Les primeres obres presenten certs trets en comú que tot seguit apuntem esquemàticament: 1. Totes quatre tenen dones com a protagonistes. 2. Aquestes dones són models de virtut. 3. No es posa en boca d'elles un discurs que les diferencie negativament de la resta dels personatges, sinó més bé al contrari. 4. Totes pertanyen a estaments elevats de la societat: noblesa, realesa — a excepció de Griselda, que és d'origen humil, però acaba essent marquesa. 5. Suporten desgràcies les quals no provenen d'aquells que les estimen sinó de «tercers» — a excepció a Griselda que les sofreix del marit. 6. L'acció es mou a partir dels esdeveniments que suporten. 7. Els trets definitoris del seu caràcter són força simples i esquemàtics, però sempre més elaborats que els que presenten els altres personatges de les obres on apareixen. 8. Hi predomina la submissió com a valor literari. 9. En cap dels relats arriba a consumir-se l'intent de pecat, o les proves que ha de sofrir, en el cas de Griselda. 10. En totes les novel·letes el desenllaç és positiu per a les protagonistes.

Sorprén també en aquestes protagonistes la personalitat que es deprén de les seues accions. Per una banda, es mostren conscients de les situacions que estan vivint. Per exemple, quan la Filla del rei d'Hongria decideix que les seues donzelles li tallen les mans, ja que són aquestes el motiu pel qual el seu pare s'ha enamorat d'ella (p. 35); o quan la Filla de l'Emperador Constantí en reconèixer el seu marit, envia el seu fill a la taula on estava assegut aquell amb l'anell que va manar fer per al dia dels seus esposoris (p. 95); o la Comtessa Fidel que trama tota una estratagema per portar al luxuriós cunyat a la torre on el tancarà fins la tornada del seu marit (pp. 102-103). Sorprenen aquest moments, i d'altres semblants al llarg dels textos, amb l'actitud que prenen en començar a sofrir desgràcies. A tall d'exemple, cap d'elles explica el motiu pel qual han estat trobades en estranys indrets i situacions, totalment aliens a la seua condició. A més, sols empen seqüències com «fembra pecadora sóc» (*FRU*, p. 39, 52; *CF*, p.108, 109, 112(2), 115...) o resten en el silenci més absolut (*FEC*: «si a vosaltres plau, que de mos fets no vullats pus saber», p. 75; *VeG*: «la dita Griselda, sens plors sospirs, e dir alguna mala paraula se'n tornà a casa de son pare Janícola», p. 138).

Podríem, però, afegir encara algunes seqüències textuales que ens ajuden a perfilar una mica més la configuració d'aquests personatges principals.

La *FRU* i *FEC* tracten el mateix tema i ofereixen una estructura molt semblant, però es diferencien una mica en la configuració de la protagonista. Mentre que la filla del rei d'Hongria apareix més desdibuixada, la protagonista de l'altre relat aconsegueix una major entitat literària. Es aquesta darrera la que demana als seus botxins que no la maten i ella mateix proposa l'alternativa de què la deixen a una barca (p. 70). No sorprén menys l'actitud de valentia que pren davant els mariners que l'acullen les dues vegades, i sobre tot, l'acció amb la que es clou el llibre on es recompensa a aquells que no la mataren (p. 79).

Griselda també ens sorprén en el seu darrer parlament que adreça al marit en relació a l'última de les proves que sofreix per part d'aquest per a verificar la seua fidelitat vers ell. En presentar-li la fictícia segona muller — en realitat, filla del matrimoni — li respon en aquest termes: «Mas d'una cosa te prec e t'amonest: que aquesta no vulles tractar axí com has tractat a l'altra» [que és ella mateixa].

No voldríem concloure amb les protagonistes sense anotar un fet curiós que trobem en la *FRU*. La protagonista d'aquest relat, davant la insistència del seu pare a contraure matrimoni amb ella, no dubta a dir: «que a Déu he oferta ma virginitat». L'anònim autor ens té acostumat a explicar, fil per randa, totes les situacions, potser, algunes, en excés. En canvi, en aquest cas concret, no indica que es tracta d'una ocurrent solució de la situació, ja que, posteriorment l'esmentada filla acabarà casant-se i tenint un fill «molt bey!» (p. 41), amb el que sofrirà desgràcies, i en el *happy end* se'ns diu que «agren fils e files» (p. 59).

Al marge de les protagonistes d'aquests relats pul·lulen al llarg de les obres altres personatges femenins que resulten bastant interessant. Breument, perquè l'espai de què

disposem així ens obliga, podem veure els més significatius. En el duet *FRU* i *FEC* la mare del marit de les protagonistes, acaba essent la motivadora de noves desgràcies, sembla, doncs, representar a la perfecció el paper de la «dolenta sogra»; en *FRU* li val la mort en idèntics termes a la que ella escriví en les lletres que canvià (p. 47). En *FEC* els precés del poble fan que el comte li perdone la vida (p. 55). Sorprenen en ambdós casos el canvi d'actitud vers l'amada del seu fill, ja que en un principi, també es deixa sorprendre per la bellesa i per la rectitud de la protagonista.

Altres prototipus femení, o coadjuvant que apareix en les dues obres — *FEC* i *FRU* —, és la mare de la protagonista. D'aquesta poca cosa sabem, tan sols que era bella i bona, trets que hereten les respectives filles i que seran, casualment, els motivadors de les desgràcies i de les recompenses: la bellesa i la bondat. És la bellesa el motiu pel qual els pares les desitgen; i és la bondat — juntament amb la bellesa —, la causa principal de les recompenses. És curiós l'ús de la bellesa ja que com hem dit, si és aquest el tret que motiva les desgràcies, és al mateix temps, el que motivarà l'enamorament del futur i bon marit. Es confirma així, el tòpic fisiognòmic de la bellesa medieval d'arrel aristotèlic emparellant bellesa, intel·ligència i bondat.

Sols ens resta analitzar *FSE* i *IAM*. La primera (pp. 145-167) d'elles és una versió incompleta i literal del text francès *Du roi qui volent fere ardoir le filz de son seneschal*, i tracta el tema de l'inocent perseguit per enveja i el corresponent càstig dels perseguidors. N'és una bona mostra del que podríem anomenar presència femenina «ambiental» ja que tan sols apareixen les dones al text tres vegades, i, gairebé, no tenen cap funció rellevant (pp. 149, 163 i 159). En canvi, la *IAM* (pp. 121-144) que narra una història d'amistat i fidelitat entre dos amics, tot i seguir observant una presència «ambiental» de dones, trobem una de les mostres més evidents de l'ús funcional i pragmàtic de personatges secundaris femenins. Hi ha un moment a l'obra en què el desenvolupament dels fets comporta el canvi d'identitat dels personatges. Davant una batalla Amich, més bon guerrer, pren la identitat de Melis. Per una banda, al camp de batalla, i quan ningú se n'adona del canvi, la filla del rei que esdevindrà la futura muller del guanyador si ho adverteix, i s'evita així un previsible adulteri ja que Amich ja és casat (pp. 133-134). Per l'altra banda, Melis, ocupa el lloc d'Amich a la seua casa, i la dona d'aquest no se n'adona. Davant els intents de la muller de dormir amb ell, Melis opta per posar una espasa al llit, enmig dels dos cosos, fins l'arribada del vertader marit (p. 132).

L'esquematisme, la senzillesa de l'argument posat a l'abast d'un públic ampli i al servei d'un fi moral, determinen tot allò que conforma aquestes novel·letes. Però, dins d'aquesta producció és possible trobar moments, com hem intentat demostrar, on els personatges femenins principals ultrapassen el sostre moralitzador que els encasella i condiona. I així, malgrat l'anonimat, aconsegueixen un elevat grau d'individualització textual.

La narrativa en vers dels segles XIV i XV atorga als personatges femenins un nou codi de valors, especialment els «contes plaents», en els quals apareixen elements com l'astúcia, la rialla, la ironia, l'humor. També en aquesta narrativa, i en concret en les novel·les sentimentals i amoroses, hi ha una major introspecció psicològica. Però no serà fins les NE dels segles XIV i XV on es concedeix a les dones el protagonisme de relats. La tradició dels *exempla*, recordem-ho, oferia uns personatges femenins prototípics i unidimensionals. Ara, gaudiran d'un protagonisme real. Més aviat, serà un protagonisme relatiu, ja que el veritable protagonisme encara el té la lliçó que es desprén del seu comportament. Així i tot, però, les dones hi són presents. En definitiva, es converteixen en el punt de partida d'un procés que confluirà en personatges femenins — en el sentit ampli del terme — com Güelfa, Carmesina, Plaerdemavida..., autèntiques individualitats complexes, protagonistes del *Curial e Güelfa* i del *Tirant lo Blanc*.

Notes

¹ Per problemes d'espai remet a la bibliografia que presenta Joan M. RIBERA LLOPIS a la fi de la seua edició de *Narrativa breu catalana (segles XIV i XV)*, València, 1990.

² AARNE & THOMPSON, *The types of Folk-Tale. A Classification and Bibliography*, Helsinki, 1928; i THOMPSON, *Motif-Index of Folk Literature*, 6 vols, Helsinki, 1934.

³ Sols trobem alguna breu notícia d'elles a: J. MOLAS, *Literatura catalana antiga*, vol. III, 1ª part, Barcelona, 1963, pp. 18-21; J. RUBIÓ, *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, 1985 (reed.), p. 383, i *Diccionari de la Literatura Catalana*, a cura de J. MOLAS i J. MASSOT i MUNTANER, Barcelona, 1979, pp. 257 i 258. Darrerament la FRU ha motivat dos estudis que resulten força interessant i que contenen abundant bibliografia per a la resta d'aspecte que ací no tractem. Són els articles de R. BELTRANLLAVADOR, «La leyenda de las manos cortadas en las tradiciones italiana, catalana y castellana», en premsa; i, Ll. MARTIN PASQUAL, «El cuento de las manos cortadas. Una versión árabe y una versión castellana. Estudio comparativo», Madrid, 1991, en premsa.

⁴ Cf. A. PACHECO, «Notes per a l'estudi de la narrativa catalana en vers dels s. XIV i XV», *Actes de 2on. Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Montserrat, 1982, pp. 151-161.

⁵ Cf. J.-Th. WELTER, *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen-âge*, Paris-Toulouse, 1927 i P. M. CATEDRA, «La mujer en el sermón medieval...», dins *La condición de la mujer en la E. M.*, Madrid, 1986, pp. 39-50.

⁶ J. RIBERA LLOPIS, «Estudi introductorio», *op. cit.*, p. 31.

⁷ Per a altres aspectes que envolten aquestes novel·letes, cf. la «Notícia preliminar» de l'edició de 1934, Barcelona, Barcino. Les pàgines a les quals remetem al llarg del text pertanyen a aquesta edició.

⁸ Emprarem l'edició de l'*Obra Completa* de Bernat Metge, a cura de L. BADIA i X. LAMUELA, Barcelona, 1975 [2^a ed.].

⁹ Cf. G. TAVANI, «La *Griselidis* de Petrarca i la *Griselda* de Bernat Metge», *Els Marges*, 16 (1979), pp. 99-104.

Inventari, Classificació i Valoració de la Presència Femenina en les Novel·letes Exemplars:

Ambientals	Coadjuvants	Protagonistes
FRU		
Donzelles de la FRU (+)	Mare de la FRU (+)	FRU (+)
Fembra d'Alemanya (+)	Abadessa (+)	
Monjes del monestir (+)	Mare del C. de P. (-)	
Filla del CdeP i FRU (+)		
FEC		
Dones del Monestir (=)	Emperadriu (+)	FEC (+)
	Dona de l'alberg (+)	
	Mare del Rei d'E.(+ -)	
	Dona a Roma (+)	
CF		
Dones i donzelles (+)	Regina (+ -)	CF (+)
Dones nodrisses (=)	Abadessa (+ -)	

Ve G*

Donzelles de la cort (+) Filla de V i de G (+) Griselda (+)
Nobles dones(+)

IAM

Donzelles (+) Muller d'Amich (+)
Reina de França (=) Muller de Melis (+)

FSE

Donzelles (+)
Mare del FSE (=)
Filla d'un rei (=)

Notes

* No inclou la Lletra Dedicatòria ni la lletra d'Endereça.

FRU: Filla del Rei d'Ungría;

FEC: Filla de l'Emperador Contanstí;

CF: Comtessa Fidel;

VeG: Valter e Griselda;

IAM: Istòria d'Amich e de Melis;

FSE: Fill del Seneschal d'Egipte.

+ Positiu; - Negatiu; = Neutre; + - Evolució de P. a Negatiu.